

УДК 342.565.2:001.8

Володимир Кампо,кандидат юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України у відставці

ФІЛОСОФІЯ І РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються теоретичні і практичні проблеми методології досліджень у сфері конституційної юстиції в Україні: роль філософського методу в дослідженні конституційної юстиції та перспективи розвитку інноваційної методології.

Ключові слова: філософський метод дослідження, інноваційна методологія досліджень, конституційна юстиція.

Методологія як складова будь-якої науки включає, насамперед, способи дослідження її предмета: філософський, загально- і спеціально-наукові методи, та фактично забезпечує здійснення наукою основної — пізнавальної функції, яка полягає у розкритті закономірностей і тенденцій розвитку духовних та матеріальних явищ і процесів, інших питань, що нею вивчаються. З огляду на важливість методології досліджень — галузеві науки, їхні школи та доктрини постійно дбають про її розвиток, а тому періодично переоцінюють й переглядають зміст і систему своїх методів дослідження з урахуванням суспільних інтересів і наукових потреб.

По суті на порядку денному методології досліджень у сфері конституційної юстиції в Україні стоїть питання про формування нового покоління методів, заснованих на синтезі природно-правових, цивілізаційних, юридичних, соціологічних, психологічних та багатьох інших методів. Застосування таких синтетичних наукових методів, як вказує досвід окремих авторів, приводить до суттєвого підвищення рівня загальних конституційних досліджень, а отже, це можливо і в питаннях спеціальних досліджень конституційної юстиції.

1. Філософський метод дослідження.

Серед усіх методів дослідження: філософського, загально- і спеціально-наукових перший виконує серед них особливу роль [1], зокрема впливаючи на інші методи. Однак у переважній частині видань, які стосуються конституційної юстиції в Україні, філософський метод розкривається

їх авторами недостатньо повно або взагалі не згадується, хоча насправді в них присутній [2]. Питання в іншому: як цей метод розуміється?

Домінування у роботах певної частини авторів, наприклад, легалістсько-нормативістських підходів до питань конституційної юстиції вказує на те, що їх головним філософським методом дослідження є не діалектика, хоч вони саме її найчастіше вважають своїм методом. Насправді таким методом є метафізика, яка фактично підносить формальну логіку до рівня найвищої інстанції в методології дослідження [3]. Тому часто-густо автори зазначених досліджень обмежуються переважно правовими методами (історико-правовим, порівняльно-правовим, формально-логічним і т. д.); вони досягають наукових результатів, які практично зводяться в основному до вирішення правових проблем щодо колізій (законодавчих, адміністративних, судових) чи заповнення прогалин у праві тощо.

Підміна діалектики метафізикою відбулася ще в радянському державознавстві (як і в інших гуманітарних науках радянської епохи) у процесі його переходу від революційного до еволюційного етапу розвитку. Як пише відомий філософ і публіцист І. Дзюба, «звісно, ніхто діалектики не скасовував, згадували про неї завжди з повагою. Але від діалектичного ходу думки відвикали...» [4].

Зрозуміло, що метафізичний метод — це також важливо, але ним доктрина конституційної юстиції не може обмежуватись, особливо в умовах наявності певних суперечностей між актами Конституцій-

ного Суду України (далі — КСУ) як органу конституційної юстиції та суспільно-правовою практикою, між правовими можливостями Суду та суспільними запитами на його захисні функції тощо. Тому діалектичний метод, який дозволяє ефективно досліджувати проблеми суспільних суперечностей на основі відповідних законів (заперечення заперечень тощо), є особливо запитуваний серед методів дослідження конституційної юстиції. Проте цей метод може застосовуватися у кількох варіантах.

По-перше, як метод матеріалістичної діалектики, що був офіційною філософією юридичної науки за радянських часів, але з якої у незалежній Україні вичленили її класову складову (історичний матеріалізм), однак залишили принцип первинності матерії (економічних умов) і вторинності духу (права) [5].

У такому модернізованому вигляді діалектичний матеріалізм, очевидно, вже не може (як це трапилось в історичному минулому радянської України: Громадянська війна, Голодомор тощо) завдати великої шкоди ні доктрині конституційної юстиції, ні практиці застосування її ідей. Але й великої користі від даної філософії також не слід чекати, тому що визнання первинності матерії над духом, економіки над правом мало що дає для розуміння суті самої конституційної юстиції, змісту її доктрини і практики тощо. Оскільки ця первинність-вторинність є досить штучною, спекулятивною, адже практично і економіка, і право (а отже, і конституційна юстиція), на нашу думку, однаковою мірою усвідомлюються і залежать від людського розуму, який може в них краще чи гірше розібратись.

По-друге, діалектика як метод може виступати у формі ідеалістичної діалектики (об'єктивний ідеалізм), яку розвивав родоначальник німецької класичної філософії Г. Гегель та його послідовники. Він, зокрема, розглядав право як втілення об'єктивної ідеї, яка розвивається сама по собі (абстрактне право, потім мораль і моральність) [6], тобто незалежно від матеріального світу.

Як не парадоксально, але попри діалектичні погляди Г. Гегель був політичним конформістом; його філософія базувалася на ідеї: все дійсне — розумне. Фактично ця філософія приблизно в середині 1930-х років замінила в колишньому СРСР офіційну філософію діалектичного

матеріалізму, хоча її стара риторика, зрозуміло, залишилась.

Застосування ідеалістичної діалектики до вивчення конституційної юстиції в Україні у порівнянні з метафізичним методом, очевидно, є кроком вперед, оскільки надає науковому поступу певної динаміки. Сьогодні є чимало дослідників проблем даної галузі юстиції, які базують свої праці на цій філософії.

По-третє, діалектика може бути складовою раціоналістичної та інших суб'єктивно-ідеалістичних філософій. Так, родоначальник раціоналістичної філософії Р. Декарт вважав, що людина може сумніватися в усьому, крім власного існування; але оскільки вона наділена раціональним мисленням, то може опанувати світ, застосовувати норми і цінності, мораль і право [7].

Сьогодні представники доктрини конституційної юстиції, крім раціональної філософії, звертають також увагу на такі течії суб'єктивного ідеалізму, як прагматизм та утилітаризм. Адже конституційна юстиція влаштована так, що фізичні чи юридичні особи звертаються до її органу — КСУ — для захисту своїх прав, переслідують певні приватні інтереси. Тому зазначена доктрина активно працює над розширенням доступу громадян, інших фізичних та юридичних осіб до конституційної юстиції шляхом запровадження конституційної скарги [8] тощо.

У цілому суб'єктивно-ідеалістична діалектика дає таке розуміння конституційної юстиції, яке лежить у руслі ідей суспільних змін, перманентної еволюції (суспільство реформ), що відповідає вимогам реалізації в Україні європейських спільних демократичних цінностей (прав людини, верховенства права, конституційної демократії).

Як бачимо, різні філософські методи досліджень конституційної юстиції в Україні можуть приводити до досить відмінних наукових результатів, що, однак, не є підставою для виділення серед них «правильних» чи «неправильних» методів.

Методологічний плюралізм та конкуренція наукових ідей є ознакою того, що різні представники доктрини конституційної юстиції в Україні виявляють свободу наукової творчості, а це найперша запорука їх успішності й конкурентоспроможності. Тільки сама суспільно-правова практика або життя може дати відповідь на запитання, який філософський метод дослідження конституційної

юстиції є найбільш оптимальним. На нашу думку, це суб'єктивно-ідеалістична філософія, бо, як писав Г. Кельзен, «саме релятивізм виступає тим світоглядом, який став засновком до демократичної ідеї» [9]. Сьогодні цей релятивізм є передумовою конституційної демократії в Україні, що, як відомо, спирається на розвиток громадянського суспільства і верховенства права [10], а отже, і конституційної юстиції.

2. Перспективи інноваційної методології. Серед українських фахівців у галузі конституційної юстиції певний час ведеться дискусія навколо питань запровадження інноваційної методології досліджень, яка б відповідала вимогам креативності, глобальності, системності, альтернативності тощо. Очевидно, що така методологія дозволила б підняти доктрину конституційної юстиції до рівня фундаментальних як на українському, так і на міжнародному науковому рівні. На користь даної ідеології можна навести ряд аргументів, які з різних теоретичних і практичних позицій підтверджують її реальність і перспективність.

По-перше, конституційна юстиція при поглибленому дослідженні її правової, інституційної, комунікативної чи функціональної складової потребує саме інноваційної методології. Традиційні правові методи дослідження, на нашу думку, фактично применшують роль і значення конституційної юстиції, прирікають її на допоміжну (проміжну і т. д.) роль у системі правового захисту громадян, інших фізичних та юридичних осіб.

Тоді як у дійсності конституційна юстиція — це підтверджує досвід багатьох зарубіжних країн (Італії, Литви, Польщі, ФРН, США і т. д.) — є одним з найголовніших інститутів захисту прав людини та її основоположних свобод і саме така роль їй відводиться сучасними доктринами «м'якого» юридичного позитивізму та модерного соціологічного позитивізму, які спираються, до речі, на інноваційну методологію. Сутність цієї методології, на наш погляд, полягає у тому, що основним завданням вченого-дослідника теоретичних і практичних проблем конституційної юстиції є з'ясування — різними науково можливими способами (методами) — природи, принципів, механізмів, форм, засобів і т. д. задля захисту в Україні прав людини та її основоположних свобод, інших демократичних цінностей.

По-друге, як відомо, розвиток методо-

логії будь-якої галузі юридичної науки або її доктрин залежить від обсягу і змісту питань дослідження та наукових завдань, які стоять перед дослідниками. Тому для того, щоб розвивати і застосовувати інноваційну методологію при дослідженні конституційної юстиції в Україні, на нашу думку, потрібно дещо по-новому визначити: а) предмет дослідження з урахуванням як юридичних, так й фактичних відносин у цій галузі юстиції, а також суміжних з нею юридичних дисциплін; б) загальні і спеціальні завдання такого дослідження.

Напевно, настав час розширити предмет наукового дослідження конституційної юстиції, включивши до нього, крім нормативно-правових актів і рішень КСУ, також рішення судів загальної юрисдикції, що здійснюють контроль за так званими підконституційними актами, до яких належать акти вищих органів державної влади (парламенту, Президента, Кабінету Міністрів), прийняті ними на підставі, у межах і в порядку, визначеному Конституцією України [11]. Крім цього, до оновленого предмета доктрини конституційної юстиції, на нашу думку, можна віднести питання реалізації рішень органу конституційної юстиції судами загальної юрисдикції, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на підставі звернень громадян, інших фізичних та юридичних осіб.

Таким чином, перед доктриною конституційної юстиції постало б воістину глобальне в історичному, теоретичному і практичному відношенні завдання: науково довести українському суспільству і державі тезу про першочергове значення захисту прав людини та її основоположних свобод тощо саме засобами конституційної юстиції; про роль відповідних механізмів такого захисту тощо. Що стосується загальних завдань даної доктрини на майбутнє, то серед них, на нашу думку, слід зазначити такі головні з них:

а) розкрити основні закономірності та тенденції становлення і розвитку конституційної юстиції в Україні з урахуванням особливостей її історико-конституційного, конституційно-правового, конституційно-культурного і т. д. розвитку;

б) провести порівняльно-правові дослідження систем конституційної юстиції в Україні та зарубіжних країнах, насамперед, сусідніх держав: Білорусі, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, Угорщини, а також держав, з якими

Україна має спільну історичну спадщину та розвиває сучасні міждержавні стосунки — Австрії, Болгарії, Греції, Грузії, Італії, Канади, Литви, Туреччини, ФРН, Чехії, США, в яких функціонують системи конституційної юстиції досить відмінні від української;

в) розробити, враховуючи об'єктивні тенденції до євроінтеграції України, теоретичні основи і практичні механізми ширшого впровадження в українську систему конституційної юстиції європейських спільних демократичних цінностей, насамперед, верховенства права як ключового елемента цих цінностей;

г) дослідити правову природу і фактичну роль конституційної юстиції в правозахисній системі України, організаційно-правові, структурно-функціональні, процесуальні тощо механізми інтерпретаційної та контрольної діяльності органу конституційної юстиції;

д) обґрунтувати доцільність і практичну необхідність запровадження в конституційній і законодавчій системі України конституційної скарги громадян, інших фізичних та юридичних осіб приватного права як інструменту розширення доступу цих осіб до конституційної юстиції тощо.

Навіть наведений далеко не повний перелік загальних завдань щодо перспектив розвитку сучасної доктрини конституційної юстиції вказує на те, що проблеми, яких вони торкаються, здебільшого мають відношення до предмета дослідження, характерного для некласичної доктрини конституційної юстиції (соціологічної), в основі праворозуміння якої лежать теорії «живого права», «живої конституції» тощо. Така доктрина потребує використання переважно соціологічних методів дослідження: методу конкретно-соціологічного аналізу, методу контент-аналізу ЗМІ, методу статистичного аналізу і т. д. у взаємозв'язку з природно-правовим [12], цивілізаційним, політологічним, культурологічним та іншими методами дослідження. Така методологія досліджень конституційної юстиції має спиратися також на традиційні правові методи, але більшою мірою — на методологію суміжних з правознавством гуманітарних наук.

Одним із наслідків змін пріоритетів у розвитку сучасної методології доктрини конституційної юстиції в Україні має стати нове розуміння співвідношення між предметом цієї доктрини і методами його дослідження.

Як відомо, в українській юридичній науці традиційно домінуючим елементом у такому співвідношенні виступає предмет, який визначає обсяг і межі наукового дослідження, а тому методи мають добиратися саме під нього. Однак ситуація може змінитися, якщо застосувати інноваційну методологію, яка фактично — з урахуванням суті відповідної наукової доктрини тощо — зможе суттєво впливати на визначення самого предмета наукового дослідження. Очевидно, що тоді відносини між методом і предметом дослідження набудуть дійсно динамічного характеру, а отже, більш результативною стане наука, у нашому випадку — доктрина конституційної юстиції.

Сьогодні потужна доктрина конституційної юстиції в Україні з розвинутою методологією потрібна не тільки науці конституційного права, а й іншим галузевим юридичним наукам. Тому що дана доктрина має відношення до цих наук (рішення КСУ з питань прав людини стосуються практично всіх галузей права) і є важливим джерелом розвитку їх методології.

3. Висновки і пропозиції. Як впливає з попереднього аналізу, сучасний вітчизняний методологічний досвід у сфері конституційної юстиції є продуктом критичного переосмислення вченими теоретичних і методологічних підходів до питань розвитку цієї галузі юстиції за радянських і пострадянських часів, зарубіжного методологічного досвіду та методів інших гуманітарних наук. Без цього доктрина конституційної юстиції в Україні не змогла б стати тим, чим вона є сьогодні: авторитетним учасником наукового процесу не тільки в межах конституційно-правових наук всередині, а й за межами держави. Крім як у Києві, дослідження з питань конституційної юстиції нині також проводяться у Донецьку, Одесі, Тернополі, Ужгороді, Харкові, Хмельницькому і т. д.; наукові публікації українських авторів все частіше з'являються у престижних зарубіжних виданнях [13] тощо.

Отже, дана доктрина наближається до реального здійснення свого основного завдання — забезпечення динамічного розвитку конституційної юстиції як важливого державного інструменту захисту прав людини та її основоположних свобод.

Дозволимо собі наукове припущення: в майбутньому зазначені, а також пов'язані з ними інші проблеми конституцій-

ної юстиції, напевно, матимуть відношення до предмета досліджень постнекласичної доктрини конституційної юстиції (антропологічної, психологічної тощо), яка спиратиметься на ціннісне праворозуміння. Тоді по-справжньому актуальними та першочерговими стануть психологічні методи, методи антропологічного та цивілізаційного аналізу тощо, які, зрозуміло, будуть застосовуватися у взаємозв'язку з традиційними правовими методами дослідження.

Однак для того щоб зробити інноваційну методологію дослідження проблем конституційної юстиції доступною для ширшого кола авторів, на наш погляд, потрібні колективні науково-методологічні дослідження, «круглі столи», методологічні семінари, які б дозволили формувати нові доктринальні напрями конституційної юстиції в Україні, наприклад антропології конституційної юстиції, психології конституційної юстиції, філософії конституційної юстиції тощо. Інакше кажучи, завдання доктрини конституційної юстиції у питанні розвитку інноваційної методології досліджень полягає у тому, щоб максимально охопити ними дійсно нові методи наукових досліджень, які виникають на практиці або які створюються методом наукового прогнозування.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне, наприклад, організувати при

Київському регіональному центрі Національної академії правових наук України (Інституті держави і права НАН України, юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо) для зацікавлених вчених різних юридичних спеціальностей і фахівців (суддів усіх юрисдикцій, адвокатів, працівників апаратів центральних судових органів тощо) постійно діючий (наприклад, раз на півроку) науково-методологічний (філософський) семінар з теоретичних і практичних проблем розвитку конституційної юстиції в Україні.

На нашу думку, непогано було б якось юридичному видавництву запропонувати авторам на конкурсній основі підготувати і видати навчальний посібник «Філософія конституційної юстиції», який підвищив би рівень викладання основ конституційної юстиції у вищих навчальних закладах. Хотілося б звернути увагу юридичних журналів на роботу з авторами, які можуть готувати цікаві матеріали з питань методології конституційної юстиції. Це сприяло б формуванню нових методологічних підходів і вирішенню теоретичних і практичних проблем конституційної юстиції.

Таким чином, в Україні існує гостра потреба у формуванні інноваційної методології досліджень у сфері конституційної юстиції, очевидно, на базі суб'єктивно-ідеалістичної філософії.

ПРИМІТКИ

1. На основі застосування філософського методу до предмету науки окремі автори готують спеціальні видання. Наприклад, див.: Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права / А. А. Мережко. — К. : Юстиніан, 2002. — 192 с.

2. Подібне ставлення до філософського методу дослідження спостерігається і в інших юридичних науках та їх доктринах. Наприклад, див.: Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерезь, А. М. Школик [та ін.]; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К. : Юстиніан, 2007. — 288 с.; Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 207 с.

Проте є й цікаві винятки з цього правила. Див.: Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Д. А. Гудима // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (гол. ред.) [та ін.]. — Серія: Дослідження і реферати. — Вип. 20. — Л. : Край, 2009. — С. 38—48.

3. Детальніше див.: Гайдеггер М. Що таке метафізика? / М. Гайдеггер // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л. В. Губернського. — 2-ге вид., стер. — К. : Знання, 2012. — С. 74—86.

4. Дзюба І. М. В обороні людини й народу / І. М. Дзюба // З криниці літ. — У 3 т. — К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — Т. 1. Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусідів і духовну рідню. — С. 89.

5. Філософію діалектичного матеріалізму іноді застосовують при проведенні досліджень деяких загальноконституційних проблем. Наприклад, див.: Аксакова Р. М. Конституційно-правові проблеми установчої влади в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / Р. М. Аксакова. — К., 2013. — С. 3—4.

6. Детальніше див.: Бачинін В. А. Філософія права : словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. — К. : Ін Юре, 2003. — С. 60.
7. Там само. — С. 79.
8. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : монографія / М. М. Гультай. — Х. : Право, 2013. — 424 с.
9. Кельзен Г. Про сутність і цінність демократії / Г. Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. — Х. : ПП «Юнісофт», 2013. — С. 133.
10. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. — К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — С. 77.
11. Детальніше про доктрину підконституційних актів див.: Кампо В. Підконституційні акти та судовий контроль за ними / В. Кампо // Юридичний вісник України. — 2009. — № 30 (734). — С. 11; Барабаш Ю. Конституційний Суд versus адміністративні суди? Роздуми з приводу статті В. М. Кампо / Ю. Барабаш // Юридичний вісник України. — 2009. — № 38 (742). — С. 12; Савчин М. Конституційний контроль і розмежування конституційної та адміністративної юрисдикції / М. Савчин // Юридичний вісник України. — 2009. — № 43 (739). — С. 12; Сліденко І. Щодо проблеми підконституційних актів: альтернативні підходи / І. Сліденко // Юридичний вісник України. — 2009. — № 38 (742). — С. 12.
12. Детальніше про теорію природного права в українській юридичній науці, наприклад, див.: Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С. П. Рабінович. — Л. : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2010. — 576 с.
13. Наприклад, див.: Гультай М. М. Конституційна жалоба як інститут демократії: український контекст / М. М. Гультай // Вестн. Конституц. Суда Респ. Беларусь. — 2012. — № 3. — С. 99—105; Кампо В. Проблемы и перспективы развития украинской модели конституционной юстиции / В. Кампо // Сравнительное конституционное обозрение. — 2011. — № 3 (82). — С. 155—163; Стрижак А. А. Роль Конституционного Суда Украины в обеспечении принципов демократического, правового государства в Украине / А. А. Стрижак // Журнал конституционного правосудия. — 2010. — № 4 (16). — С. 31—38.

Кампо Владимир. Философия и развитие инновационной методологии исследований в сфере конституционной юстиции в Украине.

В статье анализируются теоретические и практические проблемы методологии исследований в сфере конституционной юстиции в Украине: роль философского метода в исследовании конституционной юстиции и перспективы развития инновационной методологии.

Ключевые слова: философский метод исследования, инновационная методология исследований, конституционная юстиция.

Kampo Volodymyr. Philosophy and development of the innovative methodology of research in the sphere of the constitutional justice in Ukraine.

The article reviews the theoretical and practical problems of the methodology of research in the sphere of the constitutional justice in Ukraine: the role of the philosophic method in the research of the constitutional justice and perspectives of the development of innovative methodology.

Key words: philosophic method of research, innovative methodology of research, constitutional justice.